

80. Latvijas Universitātes
starptautiskā zinātniskā
konference 2022

EIGĒNIKA LATVIJĀ OTRĀ PASAULES KARA LAIKĀ STARP ZINĀTNI UN POLITIKU: TEODORA UPNERA LATVIJAS PSR VDM IZMEKLĒŠANAS LIETA

Uldis Krēsliņš

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulvāris 4, Rīga

Pētījuma tēmas aktualitāte

Situācijā, kad Teodors Upners 1942. gadā bija kļuvis formāli par vadošo latviešu eigēnikas speciālistu, viņa nostājas un centienu noskaidrošana dod iespēju raksturot gan latviešu ārstu un zinātnieku līdzdalību un lomu nacistu okupācijas režīma rasu politikas īstenošanā Latvijā kopumā, gan izcelt galvenās uzskatu sadursmes tās realizēšanā. Vērtējot latviešu ārstu un zinātnieku līdzdalību nacistu eigēnikas politikā Latvijā, svarīgi ir noskaidrot, vai šeit īstenotā politika bija “latviešu eigēnikas projekts” vai nacistu eigēnikas projekts.

Izmantotie avoti un literatūra

- LPSR MGB Upnera lieta, kas atrodas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā (LNA LVA, 1986. f.)
- Haralds Biezais, *Latvija kāškrusta varā: Sveši kungi – pašu ļaudis*, 1992.
- Vitas Zelčes, Jēkaba Raipuļa, Vladimira Kuzņecova un Arņa Vīksnas pētījumi
- Rita Grāvere, *Tā mēs atgriežamies...: ārsts, anatoms, antropologs Jēkabs Prīmanis (1892-1971)*, 2017.
- Björn M. Felder, *In Pursuit of Biological Purity: Eugenics and Racial Paradigms in Nazi-Occupied Latvia, 1941-1945*, 2013.

Teodors Upners

- dzimis 1898. gadā lauku kalēja ģimenē
- no 14 gadu vecuma sācis strādāt uz tālbraucēju tirdzniecības kuģiem
- 1918. gadā ar kuģi „Vologda” devies savā pēdējā reisā uz Kanādu, kur Kanādas varas iestādes kuģi bija konfiscējušas, pēc tam ar japāņu kuģi pārvests uz Japānu, no kurienes nokļuvis Vladivostokā un tur iestājies latviešu strēlnieku „Imantas” pulkā
- 1920. gadā atgriezies Latvijā, līdz 1934.gadam dienējis Latvijas armijā; šajā laikā beidzis sanitāru kursus un kļuvis par feldšeri, 1926. gadā kā eksterns saņēmis vidusskolas gatavības apliecību un no 1927. līdz 1933. gadam studējis LU medicīnas fakultātē
- no 1933. gada strādājis LU kā asistents neiroloģijas katedrā un 1939. gada maijā aizstāvējis disertāciju, iegūstot Dr. med. grādu
- 1941. gada rudenī, jau vācu okupācijas laikā, piešķirta privātdocenta zinātniskā pakāpe

-1942. gada janvārī Upneru bija uzrunājis LU Medicīnas fakultātes dekāns profesors Prīmanis. Pēc Prīmaņa vārdiem, vācu okupācijas vara pieprasīja, lai LU studentiem tiktu lasīts rases higiēnas kurss, un piedāvājis to darīt Upneram. Upners no šī piedāvājuma bija atteicies, jo, pēc viņa vārdiem, viņš uzskata rasu teoriju par absurdu. Tad Prīmanis viņam bija piedāvājis LU lasīt eigēnikas kursu, kam Upners bija piekritis.

-1942. gada 10. janvārī ar Latvijas ģenerālapgabala (Zemes pašpārvaldes) Veselības departamenta direktora ārsta Teodora Vankina (1873-1947) lēmumu Upners tika apstiprināts par Tautas dzīvā spēka veicināšanas darba kopas (jau tajā pat 1942. gadā šīs iestādes pakļautībā un nosaukumā notika izmaiņas, un tā turpināja darbu kā Sociālā departamenta Tautas dzīvā spēka veicināšanas daļa) Eigēnikas nodaļas vadītāju.

Upnera līdzdalība praktiskā eigēniskas īstenošanā

- 1943. gadā Tautas dzīvā spēka veicināšanas darba kopai bija uzdots izstrādāt likumprojektu, kas atrunātu kārtību, kādā jaunlaulātajiem pirms stāšanās laulībā ir jāiesniedz dokumenti par to, ka viņiem nav slimību pēc eigēniskām pazīmēm - vācu pārvaldes iestādes iesniegto projektu noraida sakarā ar šādu jaunlaulāto dokumentu izsniegšanai nepieciešamo kadru un iestāžu trūkumu
- 1944. gadā komisijā ar Upnera līdzdalību bija izskatīti divi gadījumi par laulību atļauju starp latvietēm un krievu karagūstekņiem, un abos gadījumos komisija bija atteikusi laulības atļauju

Upners kā eigēnikas teorētiķis

- 1942. gada oktobrī pirms eigēnikas lekciju kursa uzsākšanas Upners LU darbiniekiem nolasīja kursa ievadlekciju par tautas veselību no eigēnikas viedokļa; nākamajā, 1943. gadā lekcijas teksts tika publicēts „Ārstniecības žurnālā”
- 1942. gada rudenī šaurākā ārstu un administratīvo vadītāju sapulcē Upners nolasīja referātu par tautas dzīvā spēka kvalitātes pacelšanu
- 1943. gadā publicēta grāmata “Eigēnikas nozīme tautas un valsts dzīvē”, izdota Rīgā piecu tūkstošu eksemplāru tirāžā

Autora priekšvārds 1943. gadā publicētajai grāmatai “Eigēnikas nozīme tautas un valsts dzīvē”

P R I E K Š V Ā R D I

Visa kultūrālā pasaule pārdzīvo vērtību pārvērtēšanas laikmetu. Arī pats vērtību radītājs — cilvēks — ir nonācis krustceļos, kur viņam jāizšķiras par savu tālāko likteni. Ar savu aso prātu cilvēks ir dziļi iejaucies dabas likumos, aizmirstot, ka arī viņš pats ir tikai niecīga daļa no tās. Veidojot savu dzīvi, viņš lielā mērā ir izolējies no tiem apstākļiem, kas līdz šim nodrošinājuši dzīvās dabas pastāvēšanu un attīstību. Savā augšupceļā cilvēks pašlaik ir nonācis pie robežas, kur var sākties slidēšana atpakaļ, ja vien viņš neprātis labot kļūdas, kas nodarītas šinī attīstības gaitā. Šīs kļūdas un briesmas, kas ar tām saistītas, cilvēks ir sācis apzināties, un sevišķi pēdējos gadu desmitos ir sākusies arī intensīva meklēšana pēc līdzekļiem to novēršanai.

Šīs briesmas slēpjas kultūras tautu deģenerācijā, sakarā ar nevienādo dzimstību dažādos sociālos slāņos un pārmantojamības ziņā slimu vai slogotu individu skaita straujo augšanu. Šīs parādības ir civilizācijas sekas, kam par upuri draud krist visi mūsu sociālie sasniegumi.

Šī brošūra domāta mūsu sabiedrības iepazīstināšanai vispārīgos vilcienos ar tām problēmām, kuŗas pašreiz nodarbina visu kultūrālo pasauli un no kuŗu atrisināšanas sagaida daudz pozitīva tautu un valsts dzīvē. Tā nepretendē uz zinātnisku novērtējumu, jo rakstīta vienīgi latviešu tautas ierosināšanai uz pārdomām par jautājumiem, no kuŗiem lielā mērā ir atkarīga arī viņas nākotne.

Autors.

Rīgā, 1943. g. martā.

Secinājumi

- Savā darbībā Upners, pēc viņa vārdiem, bija vadījies tikai no zinātniskiem motīviem, izvairoties no nacistu rasu teorijas ideju popularizēšanas. Savās publikācijās un publiskajās lekcijas nacistu okupācijas laikā Upners nekad nav izteicis aicinājumu kādas cilvēku grupas iznīcināšanai vai piespiedu sterilizācijai.
- Latviešu ārstu un zinātnieku attieksme pret nacistu rasu teorijas idejām rādīja, ka nacistu rasu teorijai Latvijas akadēmiskajā vidē nebija sekotāju. Tāpēc var apgalvot, ka nacistu okupācijas laikā īstenotā eigēnikas politika Latvijā nebija “latviešu eigēnikas projekts”, bet nacistu eigēnikas projekts.

Paldies par uzmanību!

80. Latvijas Universitātes
starptautiskā zinātniskā
konference 2022